

**КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ОБ'ЄКТИВНИЙ КОМПОНЕНТ
ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ (ІДЕЇ ТА ДОСВІД
ВІТЧИЗНЯНИХ ПЕДАГОГІВ КІНЦЯ ХІХ–ПОЧАТКУ ХХ СТ.)**

Канарова О. В. Культурно-освітнє середовище як об'єктивний компонент духовно-морального виховання особистості (ідеї та досвід вітчизняних педагогів кінця ХІХ–початку ХХ ст.).

У статті на основі аналізу праць вітчизняних педагогів кінця ХІХ – початку ХХ століття представлено сутність об'єктивного компонента духовно-морального виховання особистості – культурно-освітнього середовища. Автор характеризує поняття «культурно-освітнє середовище», ідеї та досвід педагогів у духовно-моральному вихованні особистості.

Ключові слова: виховання, духовність, особистість.

Канарова О. В. Культурно-образовательная среда как объективный компонент духовно-нравственного воспитания личности (идеи и опыт отечественных педагогов конца ХІХ - начала ХХ века).

В статье на основе анализа трудов отечественных педагогов конца ХІХ - начала ХХ века представлено сущность объективного компонента духовно-нравственного воспитания личности – культурно-образовательной среды. Автор характеризует понятие «культурно-образовательная среда», идеи и опыт педагогов в духовно-нравственном воспитании личности.

Ключевые слова: воспитание, духовность, личность.

Kanarova O. V. The cultural and educational environment as the objective component of spiritual and moral education of the individual (in the works of native teachers late ХІХ – early ХХ century).

The paper presents the essence of the objective component of spiritual and moral education of the individual – a cultural and educational environment – in the works of native teachers late ХІХ – early ХХ century. The author describes the concept of «cultural-educational environment», ideas and experience of teachers in the spiritual and moral education of the individual.

Key words: education, spirituality, individual.

Нині стан духовно-морального виховання особистості вбачається сучасним педагогам на різних ланках освіти не достатньо виваженим, дисгармонійним. Про це свідчать публікації останніх років, у яких порушується питання втрати духовності, моральних орієнтирів, послаблення ролі етики у взаєминах, у спілкуванні тощо. Однією з найважливіших проблем є проблема духовно-морального виховання особистості. Для забезпечення ефективності духовно-морального виховання особистості, на нашу думку, важлива роль належить організації культурно-освітнього середовища, у якому відбувається цей процес. Духовно-моральне виховання особистості є педагогічно-організованим досвідом, який допомагає кожному творчо виразити прагнення до вищих цінностей, вільного самовизначення в них. У цьому педагогічно-організованому досвіді формується духовний світ особистості, її моральність і прагнення до саморозвитку. Це потребує від педагогічної науки висвітлення кращих ідей минулого у розв'язанні проблеми духовно-морального виховання особистості в культурно-освітньому середовищі.

Мета статті – розкрити сутність культурно-освітнього середовища як об'єктивного компонента духовно-морального виховання особистості в роботах вітчизняних педагогів.

Проблеми духовно-морального виховання особистості в культурно-освітньому середовищі вивчалися різними науковцями. Це праці таких авторів, як В. Уланов, що висвітлює значущість регіонального чинника в системі духовно-морального виховання та

наголошує на важливості розроблення спеціальних програм у відкритому соціокультурному середовищі; дослідження В. Кучуріна та Ф. Козирева, що запропонували позаконфесійну модель духовно-морального виховання на основі навчально-методичного комплексу «Духовно-моральні бесіди»; а також дисертаційні роботи (В. Трофименко, С. Рягузов та ін.).

Поняття «культурно-освітнє середовище» (Г. Корнетов [7], О. Мертенс [8], О. Петренко [9], М. Харламова [10] та ін.) та поняття «культурно-освітній простір» (А. Бондаревська [1], О. Кондратьєва [6] та ін.) у працях науковців тлумачиться по-різному. Згідно з думкою Г. Корнетова, освітнє середовище характеризується постійним розширенням сфери життєдіяльності людини, що зростає, і в такому плані це середовище охоплює все більше збагачених, опосередкованих культурою зв'язків з навколишнім світом, спонукаючи до пізнання, спостереження, сприймання власної діяльності тощо [7, с. 42].

Категорія «культурно-освітнє середовище» є засадничою в дослідженні О. Мертенс [8]. Зокрема, дослідниця визначає цю категорію як складне інтегроване поняття, що є сукупністю освітньо-навчальних і культурно-виховних умов, які відображають політичний та соціально-економічний розвиток, вітчизняні національно-культурні та історичні традиції, стан духовно-моральної сфери суспільства, а також все, що оточує, розвиває і формує особистість [8, с. 5–7].

Дослідниця також виокремлює педагогічні можливості культурно-освітнього середовища – це такі характеристики (властивості, умови, обставини), використання яких в освітньому процесі здатне вплинути на духовно-моральне становлення особистості. При цьому О. Мертенс підкреслює, що організація духовно-морального виховання має враховувати педагогічні можливості культурно-освітнього середовища, що сформоване предметними умовами (екологія, архітектура, інфраструктура), соціокультурними чинниками (локальний соціум, економіка, культура), інститутами соціалізації (школа, сім'я, церква) тощо. Погоджуючись із думкою О. Мертенс, підкреслюємо, що в умовах культурно-освітнього середовища основою виховання дітей є історико-культурна спадщина.

Важливою для нашого дослідження є праця М. Харламової. Так, спираючись на концепцію середовищного підходу в духовно-моральному вихованні учнів, М. Харламова визначає культурно-освітнє середовище як складне поняття, що виражає єдність культури та освіти як таких галузей соціальної життєдіяльності, що взаємодоповнюються [10, с. 10–11]. Культура, на думку М. Харламової, зберігаючи та виробляючи соціально-історичний досвід, є комплексом предметних, соціальних і духовних умов, у яких протікають процеси соціалізації особистості. Погоджуючись із думкою автора, підкреслюємо, що і ми, як М. Харламова, дотримуємося положення про те, що інститути соціалізації (школа, сім'я, церква), у свою чергу, здійснюючи освітню діяльність у певному культурному просторі, виконують найважливішу культурну функцію – функцію відбору та трансляції накопиченого поколіннями соціального досвіду. І якщо вплив середовища на духовно-моральний розвиток особистості у культурній системі є нерегульованим, в освітній підсистемі цей процес, на нашу думку, має набути організованого і цілеспрямованого характеру.

Зміст розглядуваних нами понять також представлено в роботі А. Бондаревської [1]. Так, дослідниця розуміє культурно-освітній простір як обумовлений часом спосіб існування, взаємодії, взаємної детермінації освіти і культури, буття освіти в світі культури, а культури – у сфері освіти. На відміну від культурно-освітнього простору, автор розуміє поняття «освітнє середовище» як сукупність спеціально створюваних умов і таких умов, які виникають самостійно, а також засобів, відносин, що створюють об'єктивну основу і забезпечують єдність процесів особистісного розвитку та саморозвитку. Як основоположні принципи проектування культурно-освітнього простору автор визначає такі позиції: особистісно зорієнтований та індивідуальний підходи; пріоритет цінностей творчості особистості; орієнтація на структури, що породжують

істинний сенс у певній діяльності; соціальна адаптивність; технологічність освітнього процесу; створення умов для розвитку та саморозвитку особистості тощо.

Поняття «культурно-освітній простір» у роботі О. Кондратьєвої тлумачиться в тісному зв'язку із середовищем особистісного розвитку учня. На думку автора, культурно-освітній простір навчального закладу є відкритою системою, де наявне особливим чином організоване соціокультурне і педагогічне середовище, стимулюється розвиток і саморозвиток кожної особистості, залученої до нього. Дослідниця вважає, що культурно-освітній простір є системою умов для особистісного і творчого розвитку учнівської молоді та педагогів – усіх суб'єктів освітнього процесу. Отже, ми вбачаємо в роботі О. Кондратьєвої взаємопов'язаність, але не тотожність розглядуваних нами понять – «культурно-освітнє середовище» та поняття «культурно-освітній простір» [6].

Ще одну загальну характеристику поняття «культурно-освітнє середовище» ми спостерігаємо в дисертації О. Петренко [9], а саме – хронотопність (формально-змістова категорія, що визначає образи людини в культурі та освіті). Зокрема, дослідницею сформульовано положення про те, що освіта можлива через створення особливого культуротворчого освітнього середовища як хронотопного утворення, до складників якого О. Петренко відносить педагогічні освітні системи, спрямовані на становлення та самореалізацію особистості. Автор також пише і про культурно-освітній простір як хронотопне явище, що інтегрує в собі просторово-часові та змістовно-подієві характеристики процесу становлення особистості, що вміщує процеси формування самосвідомості й саморозуміння [9, с. 8–10]. Ми дотримуємося тієї позиції, що поняття «культурно-освітній простір» у межах розглядуваного нами історичного періоду (кінець ХІХ – початок ХХ століття) ще не отримало наукового та теоретичного обґрунтування, тоді як вплив середовища на поведінку та моральність людини вивчали такі філософи і педагоги, як В. Вернадський, В. Вахтеров, Л. Толстой, С. Гессен та ін. Так, В. Вернадський пише про те, що історія духовних виявів людства вивчається як самодостатнє явище, що вільно та без будь-якої закономірності виявляється в навколишньому середовищі. Як зазначає В. Вернадський, соціальні сили, які виявляються в середовищі, вважаються значною мірою вільними від середовища, у якому йде ця історія: «Хоча існує багато різних спроб пов'язати духовні вияви людства й історію людства загалом із середовищем, де вони мають місце, завжди упускається, що, по-перше, середовище це – біосфера – має абсолютно певну будову, ... що не може докорінно порушитися тими процесами, які відбуваються всередині. Воно має, як усі явища в природі, свої закономірні зміни в просторі і часі» [3, с. 45–46].

В. Вахтеров підтверджує, що розвиток моральності є можливим лише в середовищі, оскільки виховання особистості та розвиток суспільства здійснюються спільно і паралельно: «Психіка дітей змінюється з покоління в покоління разом з навколишнім середовищем і залежно від впливів, які одночасно які здійснюються на саме суспільне середовище. Це одна з підстав, чому не треба боятися занадто великих конфліктів між соціальним середовищем та індивідуальними якостями нормальної людини» [2, с. 50].

Водночас С. Гессен підкреслює, що для морального виховання важливе середовище, у якому перебуває дитина від народження (середовище сім'ї). При цьому С. Гессен зауважує, що для самої дитини ставлення її до старших у сім'ї регулюється не нормами належного, не законами, встановленими людьми, а суто природними відносинами сили і беспорядності. Вчинки дитини згідно з позицією С. Гессена, не переслідують ніякої стійкої мети, яка вносила б у них деяку свою закономірність. Ці вчинки, як писав науковець, «визначаються виключно інстинктивними потягами, зовнішніми враженнями, що виявилися найбільш сильними, зокрема, наслідуванням вчинків старших» [4, с. 91].

Відзначимо, що під культурно-освітнім середовищем у духовно-моральному вихованні учнівської молоді ми розуміємо сукупність освітніх, соціальних, культурних, спеціально організованих психолого-педагогічних умов, у результаті гармонійної взаємодії яких відбувається цілісне становлення особистості, її моральної свідомості, духовності.

Одним із найважливіших завдань правильно організованого культурно-освітнього середовища є виявлення творчих обдарувань і схильностей особистості, її розвиток відповідно до індивідуальних особливостей з урахуванням здібностей і можливостей. На наш погляд, ці процеси повинні проходити відкрито, оскільки будь-яка замкнута система освіти, як показує ретроспективний аналіз, рано чи пізно перестає існувати. Ця думка знаходить підтвердження в роботі сучасного дослідника С. Тарасова. Критикуючи такий істотний недолік, як замкнутість освітніх закладів на внутрішньому мікросоціумі, С. Тарасов пише про те, що виховні системи, що створюються нині в освітніх установах, і зміст освітньої діяльності загалом часто замикаються на внутрішніх проблемах освітньої установи і мікросоціуму, без урахування геополітичних тенденцій і широкого соціокультурного контексту життєдіяльності людини.

Вкажемо також і на взаємозв'язок між процесом духовно-морального виховання і тим природним і соціокультурним оточенням, яке утворює середовище безпосередньої життєдіяльності людини. Так, М. Харламова зазначає, що педагогічні можливості культурно-освітнього середовища зумовлені його якістю, що утворює сприятливе для особистості життєве оточення. Необхідним, на думку М. Харламової, є створення комплексу спеціальних умов, які сприяють актуалізації духовно-морального потенціалу середовища, а також навчально-методичним і організаційним забезпеченням у процесі творчого використання культурно-історичної спадщини в практиці духовно-морального розвитку і виховання особистості [10, с. 5–7].

Ці та інші проблеми, що постають перед педагогічною наукою, багато в чому схожі з тими, які були актуальні для педагогічної науки кінця ХІХ – початку ХХ ст. Отже, у наші дні триває активний пошук відповідей на питання про виховання особистості духовної у мінливих соціально-політичних та економічних умовах. Мова також про те, як показує аналіз сучасних наукових праць, і про створення культурно-освітнього середовища, що, у свою чергу, має постати як виражена сукупність освітніх, соціальних, культурних, спеціально організованих психолого-педагогічних умов духовно-морального виховання особистості.

Отже, цей процес є можливим лише за створення спеціальних умов, які б забезпечували його якість. Саме тому важливою є потреба знайти в історії педагогічної думки ті ідеї, які б допомогли виправити кризову ситуацію, у якій опинилася сучасна учнівська молодь.

Аналізуючи праці педагогів кінця ХІХ століття, можна констатувати, що в них яскраво простежується необхідність впливу особистості вихователя на дитину. Розглядаючи ідеальний світ, зв'язок дійсного й уявного світу, В. Стоюнін пише про те, що багато оцінок життєдіяльності людини сприймаються тільки щодо свого ідеального уявлення, наскільки дійсне наближається до ідеального або віддаляється від нього. Називаючи таке ідеальне уявлення моральним ідеалом, педагог підкреслює, що саме такі сформовані ідеали сильно впливають на моральність людини. Ураховуючи, що моральний розвиток має безліч ступенів, педагог обґрунтовував думку про те, що і поняття про моральність, і самі моральні ідеали різноманітні. На думку В. Стоюніна, педагог, який виховує дітей, має бути розумною особистістю і своїм ставленням до себе і оточуючих повинен намагатися привчити дитину розуміти і цінувати духовність особистості, її моральність.

Подібно до позиції В. Стоюніна, П. Каптерев послідовний у своїх поглядах на роль вільного і самодіяльного служіння особистості педагога високим ідеалам. На думку П. Каптерева, педагог повинен володіти мистецтвом розвивати особистість. Як зазначає науковець, вихователь повинен розвивати своїх вихованців до вищого ідеалу істини, свободи і любові, має вдосконалювати природу, і якщо він не вміє цього робити, то він не може називатися вихователем. Дослідник радить сприяти вияву індивідуальності, а також загальнолюдських моральних рис у стрункій формі: «... Не виховуйте за загальноприйнятою, незмінною міркою; діти не повинні виходити з виховного закладу, як дюжина товару з заводу. Розвивайте індивідуальні здібності кожного, але не забувайте і про загальнолюдські якості; поважайте вроджені сили дитини, а не знищуйте їх, і ведіть

дитину так, щоб вона переймалася моральністю божественного і людського світу, і не протиставляла йому своє самолюбне я» [5, с. 25].

Отже, духовність вихователя, моральний вплив освіти, що ґрунтується, насамперед, на кращих зразках рідної культури, а також ідеях геніїв людства про добро і благо особистості, її гідності та честі, свободу вибору, є основою духовно-морального виховання учнівської молоді, метою якого є не миттєвий результат, а поступове досягнення ідеалів. Перспективою дослідження є аналіз проблеми духовно-морального виховання особистості у практичній діяльності сучасних педагогів.

Література

1. Бондаревская А. И. Культурно-образовательное пространство вуза как среда профессионально-личностного саморазвития студентов: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / А. И. Бондаревская. – Ростов н/Д : Ростовский гос. пед. ун-т, 2004. – 23 с. **2. Вахтеров В. П.** Основы новой педагогики / Василий Порфирьевич Вахтеров. – М. : Т-во И. Д. Сытина, 1913. – 583 с. **3. Вернадский В. И.** Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1988. – 522 с. **4. Гессен С. И.** Основы педагогики. Введение в прикладную философию / Сергей Йосифович Гессен ; отв. ред. и сост. П. В. Алексеев. – М. : Школа-Пресс, 1995. – 448 с. **5. Каптерев П. Ф.** Новая русская педагогика, ее главнейшие идеи, направления и деятели / Петр Федорович Каптерев. – [изд. 2-е, доп.]. – СПб. : Книжн. склад «Земля», 1914. – 211, [1] с. **6. Кондратьева Е. А.** Культурно-образовательное пространство сельской школы как среда личностного развития школьника : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Елена Анатольевна Кондратьева. – Ростов н/Д. : Ростовский гос. пед. ун-т, 2005. – 186 с. **7. Корнетов Г. Б.** Общая педагогика : [учеб. пос.] / Г. Б. Корнетов; [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Изд-во АСОУ, 2009. – 296 с. **8. Мертенс Е. С.** Развитие культурно-образовательной среды Смоленской губернии во второй половине XIX–начале XX века : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Елена Сергеевна Мертенс. – Смоленск : Смоленский гос. ун-т, 2006. – 218 с. **9. Петренко Е. А.** Формирование профессионального самосознания в культурно-образовательной среде вуза: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. философ. наук : спец. 09.00.13 / Е. А. Петренко. – Ростов н/Д.: Южный федеральный ун-т, 2007. – 23 с. **10. Харламова М. И.** Педагогические возможности культурно-образовательной среды провинциального города России в духовно-нравственном воспитании учащихся: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Марина Александровна Харламова. – Воронеж : Воронежский гос. пед. ун-т, 2010. – 175 с.

УДК 372(09)(73) «18/19»

Т. А. Ключнікова,

*Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя*

ВПЛИВ ІДЕЙ Ф. ФРЕБЕЛЯ НА РОЗВИТОК СУСПІЛЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ

Ключнікова Т. А. Вплив ідей Ф. Фребеля на розвиток суспільного дошкільного виховання у Сполучених Штатах Америки.

Автор статті визначає особливості впливу педагогічних ідей Ф. Фребеля на розвиток суспільного дошкільного виховання у Сполучених Штатах Америки (кінець XIX – початок XX ст.) та аналізує працю С. Холла «Педагогіка дитячого саду».

Ключові слова: Ф. Фребель, педагогіка дитячого саду, фребелівські «дари», фребелівські заняття, С. Холл, Сполучені Штати Америки, суспільне дошкільне виховання, фребелівські курси.

Ключнікова Т. А. Влияние идей Ф. Фребеля на развитие общественного дошкольного воспитания в Соединенных Штатах Америки.